

MUSTAQILLIK YILLARIDA O‘ZBEKISTON MIGRATSIIYA QONUNCHILIGINI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI

*Muxamedov Ulug‘bek Tashpulatovich,
O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi
universiteti Jamoat xavfsizligini ta‘minlash
kafedrası katta o‘qituvchisi
ulugbekmuxamedov1966@gmail.com*

Annotatsiya. Maqolada O‘zbekiston migratsiya qonunchiligining mustaqillik davridagi evolyutsiyasi suveren-statutsiyaviy modeldan huquqlarni konstitutsiyalashtirish va raqamli ma‘muriy boshqaruv modeliga o‘tish jarayoni sifatida tadqiq etiladi. Konstitutsiyaning to‘g‘ridan to‘g‘ri amal qilishi, chet el fuqarolari maqomi, yashash va turgan joy bo‘yicha ro‘yxatdan o‘tkazish, tashqi mehnat migratsiyasi, nomaqbul shaxslar ro‘yxati, chiqarib yuborish, odam savdosini kvalifikatsiya qilish hamda boshpana institutiga oid normalar tizimli-dogmatik usulda tahlil etilgan. Konstitutsiyaviy sudning tarixiy qarorlari va Oliy sud Plenumining konstitutsiyaviy proporsionallik, ma‘muriy qaror ustidan shikoyat hamda odam savdosi haqidagi huquqiy pozitsiyalari migratsiya nizolariga ekstrapolyatsiya qilinadi.

Kalit so‘zlar: migratsiya huquqi, ius migrandi, ma‘muriy tartib-taomil, chet el fuqarosi, fuqaroligi bo‘lmagan shaxs, ro‘yxatdan o‘tkazish, chiqarib yuborish, proporsionallik, non-refoulement, odam savdosi, raqamli migratsiya, sud nazorati.

Migratsiya munosabatlari demografik harakatlanishning oddiy statistik shakli emas, balki shaxs erkinligi, davlat suvereniteti, mehnat bozori, jamoat xavfsizligi va ijtimoiy integratsiya kesishgan murakkab ommaviy-huquqiy makondir. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 32-moddasi qonuniy asoslarda mamlakat hududida bo‘lib turgan har kimga erkin harakatlanish, turgan va yashash joyini tanlash, har kimga mamlakatdan chiqish, fuqaroga esa O‘zbekistonga moneliksiz qaytish huquqini kafolatlaydi; 15, 20 va 55-moddalar mazkur huquqlarning to‘g‘ridan to‘g‘ri amal qilishi, cheklovlarining mutanosibligi hamda sud orqali himoyasini ta‘minlaydi.¹ Shu sababli migratsiya ma‘muriyati uchun asosiy savol «davlat nazorat qilishi mumkinmi?» emas, balki «nazorat qaysi qonuniy maqsad uchun, qanday protsessual shaklda va qaysi minimal zarur hajmda amalga oshirilishi mumkin?» tarzida qo‘yilishi lozim. Hominum causa omne ius constitutum est — huquq inson uchun yaratilgan, degan klassik maksima bu sohada dekorativ ibora emas, balki normani sharhlashning aksiologik mezonidir.

¹ O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, 15, 20, 32 va 55-moddalar. Yangi tahrir 2023-yil 30-aprel referendumida qabul qilingan. <https://lex.uz/docs/-6445145> (16.08.2026 holatiga).

Mavzuning dolzarbligi uchta amaldagi normativ taranglik bilan belgilanadi. Birinchidan, ro'yxatdan o'tkazish qonunda ruxsat beruvchi tusga ega emas deb e'lon qilingan bo'lsa-da, uy-joy maydoni ijtimoiy normasiga bog'langan rad etish va Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksdagi sezilarli jarimalar deklarativ modelni amalda kvaziruxsat tartibiga qaytarishi mumkin. Ikkinchidan, chet el fuqarosining kirishini rad etish sabablarini oshkor qilmaslik, «nomaqbul» shaxslar ro'yxatiga kiritish va chiqarib yuborish institutlarida audi alteram partem, qarorni motivatsiyalash, oilaviy holatni individual baholash va shikoyatning to'xtatuvchi ta'siri expressis verbis to'liq mustahkamlanmagan. Uchinchidan, 2026-yilgi raqamlashtirish qarorida IIVga xorijiy mehnat faoliyati tasdiqnomasini rasmiylashtirish bo'yicha parallel vakolat berish loyihalashtirilgan, amaldagi ruxsat berish qonunchiligi esa vakolatli organ sifatida Kambag'allikni qisqartirish va bandlik vazirligini ko'rsatishda davom etmoqda. Mazkur kolliziya normativ hujjatlarning turli davr va turli idoraviy mantiq asosida shakllangani bilan determinatsiyalangan.

Tadqiqotning maqsadi mustaqillik yillaridagi rivojlanish bosqichlarini rekonstruksiya qilish, amaldagi normalarni Konstitutsiya va xalqaro majburiyatlar bilan uyg'un talqin etish, sud amaliyotidagi xato kvalifikatsiya modellarini ajratish hamda qonun chiqaruvchi va Oliy sud uchun verifikatsiya qilinadigan takliflar ishlab chiqishdan iborat. Formal-yuridik, tarixiy-huquqiy, tizimli, funksional va qiyosiy usullar qo'llanildi. Sud amaliyoti bo'yicha muhim metodologik rezervni ta'kidlash zarur: ochiq rasmiy bazada migratsiya nizolariga oid depersonallashtirilgan sud hujjatlarining yetarli korpusi shakllanmagan. Shu bois maqola aniqlanmagan «ko'plab ishlar»ga havola qilmaydi; xatolar Oliy sud Plenumining bevosita ogohlantiruvchi normativ pozitsiyalari va amaldagi dispozitsiyalar kesishmasidan chiqarilgan huquqni qo'llash modellari sifatida ko'rsatiladi. Bu yondashuv ilmiy halollikning sine qua non shartidir.

Migratsiya haqidagi ilmiy qarashlarning dastlabki tizimlashtirilishi E.G.Ravenstein nomi bilan bog'liq. Uning XIX asr oxiridagi «migratsiya qonunlari» hududiy ko'chishni masofa, iqtisodiy markaz va qarshi oqimlar bilan bog'langan muntazam jarayon sifatida talqin qildi.² Ushbu yondashuv davlat uchun hisobga olish va prognozlash apparatini yaratdi, biroq shaxsning huquqiy subyektligi ikkilamchi bo'lib qoldi. Ma'muriy-huquqiy tilda bu paradigma «oqimni boshqarish»ni markazga, migrantning individual manfaatini esa periferiyaga joylashtiradi. Shunday epistemologik meros mustaqillikning dastlabki davridagi pasport-viza, propiska va fuqarolik maqomini qat'iy formal rekvizitlarga bog'lash mantig'ini tushuntirishga yordam beradi, ammo uni oqlamaydi.

2 Ravenstein E. G. The Laws of Migration // Journal of the Statistical Society of London. 1885. Vol. 48, No. 2. P. 167–235. DOI: 10.2307/2979181; JSTOR: <https://www.jstor.org/stable/2979181>.

E.S.Lee migratsiya sabablarini «itaruvchi», «tortuvchi», oraliq to'siqlar va shaxsiy omillar tizimi orqali izohlab, bir yo'nalishli iqtisodiy determinizmni sezilarli ravishda murakkablashtirdi.³ Huquq bu modelda neytral fon emas: viza, ro'yxat, ruxsatnoma, chegaradan o'tish tartibi, oilaning birlashuvi va shikoyat mexanizmi «oraliq to'siq»ning institutsional shakllaridir. Binobarin, qonunchilikni faqat taqiq va ruxsatlar yig'indisi sifatida emas, shaxs qarorini shakllantiruvchi normativ arxitektura sifatida tahlil qilish lozim. Masalan, motivatsiyasiz kirish rad etilishi bir vaqtning o'zida protsessual kafolatni yo'qqa chiqaradi va kelajakdagi qonuniy migratsiya strategiyasini noma'lumlikka aylantiradi.

H.de Haas, S.Castles va M.J.Millerning zamonaviy migratsiya tizimlari nazariyasi ko'chishni global mehnat bozori, davlat siyosati, oilaviy tarmoqlar, transmilliy identifikatsiya va migratsiya industriyasi o'zaro ta'siri orqali ko'radi.⁴ Bu qarash migratsiya huquqining tarmoqlararo tabiatini ochadi: konstitutsiyaviy, ma'muriy, mehnat, jinoyat, fuqarolik, axborot va xalqaro huquq normalari yagona hayotiy vaziyatda birlashadi. Demak, normativ fragmentatsiya oddiy texnik kamchilik emas; u bir shaxsning maqomi turli idoralarda turlicha «parchalangan» holda qaror qilinishiga olib keluvchi institutsional riskdir. Whole-of-government yondashuvi ham aynan shu joyda inson huquqlariga asoslangan whole-of-person yondashuvi bilan muvozanatlashtirilishi shart.

O'zbekiston doktrinasida J.Rasulov xalqaro migratsiya huquqining tushunchasi, predmeti, tarixiy rivoji, prinsiplari, institutsional mexanizmi va xalqaro sud qarorlarini bir o'quv-ilmiy tizimda yoritadi.⁵ Mazkur ilmiy yo'nalish migratsiyani ichki ma'muriy nazoratning tor obyekti sifatida emas, xalqaro standartlar bilan o'zaro ochiq huquqiy tartib sifatida baholashga xizmat qiladi. Rasulovning institutsional yondashuvini Ravensteinning empirik qonuniyatlari, Lee'ning omillar modeli va de Haas–Castles–Millerning migratsiya tizimlari nazariyasi bilan birga o'qish uch pog'onali gnoseologik evolyutsiyani ko'rsatadi: statistik boshqaruvdan sababiy tahlilga, undan esa huquqlar, institutlar va transmilliy aloqalarni birlashtiruvchi kompleks boshqaruvga o'tish.

Ushbu evolyutsiya O'zbekiston huquqiy taraqqiyotini ham davrlashtirish imkonini beradi. Birinchi bosqichda (1991–2016-yillar) suverenitet, fuqarolik va hujjatlashtirishning institutsional asoslari qurildi; normativ markazda maqomning formalligi turdi. Ikkinchi bosqichda (2017–2022-yillar) chiqish tartibini liberallashtirish, fuqarolik va chet elliklar maqomini alohida qonunlarda yangilash,

3 Lee E. S. A Theory of Migration // Demography. 1966. Vol. 3, No. 1. P. 47–57. DOI: 10.2307/2060063; Springer: <https://link.springer.com/article/10.2307/2060063>.

4 de Haas H., Castles S., Miller M. J. The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World. 6th ed. London: Red Globe Press, 2020. 443 p.; publisher record: <https://www.guilford.com/books/The-Age-of-Migration/Haas-Castles-Miller/9781462542895>.

5 Rasulov J. Xalqaro migratsiya. Toshkent: Toshkent davlat yuridik universiteti, 2025. 132 b. ISBN 978-9910-554-65-0. TSUL kutubxonasi: <https://library.tsul.uz/uz/books/4860>.

davlat xizmatlarini elektronlashtirish ustuvor bo'ldi. Uchinchi bosqich (2023-yildan hozirga qadar) yangi Konstitutsiya, ro'yxatga olishning deklarativ konsepsiyasi, tashqi mehnat migratsiyasini markazlashtirish hamda raqamli va algoritmik boshqaruv bilan xarakterlanadi. Tahlil xulosani ekstrapolyatsiya qilish imkonini beradi: istiqboldagi asosiy vazifa yangi vakolatlar sonini ko'paytirish emas, mavjud institutlarni konstitutsiyaviy protsedura va yagona maqom mantig'i bilan integratsiyalashdir.

Konstitutsiyaning 32-moddasi ius migrandi ning milliy yadro normasidir. Biroq uni 20-moddaning proporsionallik formulasi va inson bilan davlat organlari o'rtasidagi munosabatlarda qonunchilikdagi ziddiyat hamda noaniqliklarni inson foydasiga talqin qilish talabi bilan birgalikda qo'llash zarur. Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro paktning 12-moddasi mamlakat ichida harakatlanish, har qanday mamlakatni tark etish va o'z mamlakatiga kirish huquqlarini, 13-moddasi esa qonuniy turgan chet ellikni chiqarish bo'yicha qonunga muvofiq qaror, qayta ko'rib chiqish va vakillik kafolatlarini belgilaydi; O'zbekiston Paktga 1995-yil 28-sentabrda qo'shilgan.⁶ Qiynoqlarga qarshi konvensiyaning 3-moddasi shaxs qiynoqqa duchor bo'lishi uchun jiddiy asoslar mavjud davlatga chiqarish, qaytarish yoki topshirishni taqiqlaydi; O'zbekiston ushbu Konvensiyaga ham 1995-yilda qo'shilgan.⁷ Lex specialis bo'lgan migratsiya normasi bu umumiy xalqaro kafolatlarni pasaytirishi mumkin emas.

Oliy sud Plenumining 2023-yil 23-iyundagi 16-son qarori sudlarga Konstitutsiyani bevosita va oliy yuridik kuchga ega norma sifatida qo'llash, qonun bo'lmaganini vaj qilib himoyani rad etmaslik, xalqaro shartnomalarning ustuvorligini hisobga olish, qarorlarning asoslantiruvchi qismida avvalo Konstitutsiyaga tayanish hamda davlat qo'llagan ta'sir choralari mutanosiblik nuqtayi nazaridan tekshirish majburiyatini yuklaydi.⁸ Mazkur normativ umumlashtirish migratsiya nizolari uchun ratio decidendi vazifasini bajaradi: ro'yxatdan o'tkazish, kirishni rad etish, ruxsatnomani bekor qilish yoki chiqarib yuborish haqidagi har bir qaror vakolat va formal asos bilangina emas, qonuniy maqsad, zarurat, yaroqlilik va tor ma'nodagi mutanosiblik testlari orqali baholanishi lozim. Davlat manfaatining abstrakt zikri bunday testning o'rnini bosa olmaydi.

2017-yil 16-avgustdagi PF-5156-son Farmon bilan 2019-yil 1-yanvardan xorijga chiqish uchun ruxsat yozuvi stikerining bekor qilinishi va xorijga chiqish

6 International Covenant on Civil and Political Rights, arts. 12–13: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>. O'zbekistonning qo'shilish sanasi — 28.09.1995; OHCHR treaty status: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/TreatyBodyExternal/Treaty.aspx?Lang=en&Treaty=CCPR.

7 Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, art. 3: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-against-torture-and-other-cruel-inhuman-or-degrading>. O'zbekiston 28.09.1995 da qo'shilgan; OHCHR treaty status: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/TreatyBodyExternal/Treaty.aspx?CountryID=189&Lang=EN.

8 O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2023-yil 23-iyundagi 16-son «Odil sudlovni amalga oshirishda O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi normalarini to'g'ridan to'g'ri qo'llashning ayrim masalalari to'g'risida»gi qarori, xususan 1–3, 5–6-bandlar. LexUZ: <https://lex.uz/docs/-/6523654>.

biometrik pasportining joriy etilishi fuqarolarning mamlakatdan chiqish huquqini ruxsat paradigmasidan hujjatlashtirish paradigmasiga o'tkazgan muhim burilish bo'ldi.⁹ 2020-yil 13-martdagi O'RQ–610-son «O'zbekiston Respublikasining fuqaroligi to'g'risida»gi Qonun fuqarolik munosabatlarini yangi konstitutsiyaviy va ma'muriy protsedura asosida qayta tartibga soldi.¹⁰ 2021-yil 4-iyundagi O'RQ–692-son Qonun chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslarning huquqiy holatini yagona qonun darajasida belgiladi; 2025-yil 10-iyuldagi O'RQ–1074-son Qonun esa yashash va turgan joy bo'yicha ro'yxatdan o'tkazishni konstitutsiyaviy huquqni ta'minlovchi, ruxsat tusiga ega bo'lmagan institut sifatida qayta formulaladi. Bu o'zgarishlar lex posterior tamoyili asosida eski ma'muriy nazorat tasavvurlarini avtomatik davom ettirishga yo'l qo'ymasligi kerak.

Konstitutsiyaviy sudning 1998-yil 29-sentabrdagi qarori o'sha vaqtdagi Fuqarolik to'g'risidagi qonun 4-moddasi birinchi bandini sharhlab, undagi «shaxslar» tushunchasini sobiq O'zbekiston SSR fuqaroligida bo'lgan va O'zbekiston fuqarosi bo'lish istagini bildirgan shaxslar bilan bog'ladi; fuqaroligi bo'lmagan shaxslarning maqomi esa fuqarolikka qabul qilish tartibi orqali hal etilishi ko'rsatildi.¹¹ 2014-yil 22-apreldagi qaror o'sha qonun 21-moddasidagi chet elda doimiy yashovchi shaxsning besh yil konsullik hisobida turmasligini fuqarolikni yo'qotish asosi sifatida sharhlab, doimiy yashash uchun rasmiy chiqish hujjatini olmagan shaxslarni ham qamrab oluvchi formal yondashuvni mustahkamladi.¹² Bu hujjatlar bekor qilingan qonunlarga taalluqli bo'lgani uchun ularning natijasini O'RQ–610 ga avtomatik ko'chirish mumkin emas. Biroq ular mustaqillikning dastlabki bosqichida maqom, hisob va ro'yxat faktlariga katta yuridik og'irlik berilganini ko'rsatuvchi tarixiy ratio dir.

Yangi Konstitutsiya hamda O'RQ–610 va O'RQ–1074 qabul qilingach, formal hisobning huquq yaratuvchi emas, huquqni ma'muriy jihatdan qayd etuvchi tabiatini qayta belgilash talab etiladi. Konstitutsiyaviy sudning mazkur tarixiy qarorlaridan olinadigan to'g'ri xulosa «ro'yxat bo'lmasa huquq ham yo'q» degan tezis emas; aksincha, normaning davriy konteksti va huquqiy oqibatlarini strictissima interpretatione, ya'ni huquqni cheklovchi qoidani tor talqin qilish zaruratidir. 2023-yildan keyingi konstitutsiyaviy paradigma shaxs bilan davlat o'rtasidagi noaniqlikni

9 O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 16-avgustdagi PF–5156-son «O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining xorijsa chiqish tartibini takomillashtirishga doir muhim chora-tadbirlar to'g'risida»gi Farmoni. LexUZ: <https://lex.uz/docs/-3311609>.

10 O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 13-martdagi O'RQ–610-son «O'zbekiston Respublikasining fuqaroligi to'g'risida»gi Qonuni. LexUZ: <https://lex.uz/docs/-4761984>.

11 O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudining 1998-yil 29-sentabrdagi Fuqarolik to'g'risidagi qonun 4-moddasi birinchi bandini sharhlash haqidagi qarori. LexUZ: <https://lex.uz/docs/4623680>. Qaror bekor qilingan 1992-yilgi qonun doirasida tarixiy manba sifatida qo'llanildi.

12 O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudining 2014-yil 22-apreldagi Fuqarolik to'g'risidagi qonun 21-moddasi birinchi qismi 2-bandini sharhlash haqidagi qarori. LexUZ: <https://lex.uz/uz/docs/-4622810>. Qaror bekor qilingan qonunga taalluqli.

shaxs foydasiga hal qilishni talab qilgani bois, eski formalistik ratio faqat tarixiy material sifatida qiymatga ega.

O'RQ-692-son Qonun chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslarning tengligi, harakatlanishi, mehnat qilishi va sud himoyasini tan oladi.¹³ Shu bilan birga, 29-modda davlat organlarini kirishni rad etish yoki vizani bekor qilish sabablari haqida shaxs, uning qarindoshlari yoki vakillarini xabardor etish majburiyatidan ozod qiladi.¹⁴ Bu dispozitsiya ma'muriy qarorning tekshiriluvchanligini jiddiy zaiflashtiradi. Sabab noma'lum bo'lsa, shaxs qarordagi faktik xatoni rad eta olmaydi, sud da'vo predmetini aniqlashga qiynaladi, isbotlash yuki amalda arizachiga siljiydi. Milliy xavfsizlik ma'lumotlarini himoya qilish legitim maqsaddir, lekin barcha hollarda butun motivatsiyani yashirish blanket restriction bo'lib, proporsionallikning «eng kam cheklovchi vosita» talabiga javob bermaydi. Konfidentsial materialning oshkor etilmaydigan qismi bilan shaxsga beriladigan mazmuniy xulosa o'rtasida protsessual muvozanat bo'lishi shart.

2024-yildagi qo'shimcha bilan kiritilgan 29¹-modda O'zbekiston suvereniteti, hududiy yaxlitligi va xavfsizligiga zid ommaviy harakatlar sodir etgan shaxslarni Tashqi ishlar vazirligi yuritadigan «nomaqbul» ro'yxatga kiritishni nazarda tutadi; ro'yxatga kiritish odatda besh yil amal qiladi va bank hisobvaraqlari, ko'chmas mulk hamda moliyaviy-shartnomaviy munosabatlarga ham ta'sir ko'rsatadi.¹⁵ Modda uch kun ichida xabardor qilishni belgilaydi, biroq to'liq faktik-huquqiy motivatsiya, materiallar bilan tanishish, oldindan eshitish, mustaqil ma'muriy qayta ko'rib chiqish va shikoyatning suspensiv ta'sirini expressis verbis mustahkamlamaydi. Keng oqibatli status qarori uchun bunday protsessual siyraklik rule of law talablariga muvofiq emas. «Davlat xavfsizligi» yuridik tekshiruvdan ozod formulaga emas, sud nazoratida isbotlanadigan qonuniy maqsadga aylanishi lozim.

Qonunning 35-moddasi hujjatlar, ro'yxatdan o'tish, harakatlanish, bo'lish muddati va tranzit qoidalarini buzish holatlarida chiqarib yuborishni nazarda tutadi.¹⁶ Biroq moddaning matnida shaxsning mamlakatda yashash davomiyligi, oilaviy va ijtimoiy aloqalari, voyaga yetmagan farzand manfaatlari, sog'lig'i, buzilishning og'irligi, ayb shakli, qaytariladigan davlatdagi xavf hamda muqobil yengil choralarni majburiy baholash mezonlari sanab o'tilmagan. Chiqarib yuborish oddiy ma'muriy

13 O'zbekiston Respublikasining 2021-yil 4-iyundagi O'RQ-692-son «O'zbekiston Respublikasida chet el fuqarolarining va fuqaroligi bo'lmagan shaxslarning huquqiy holati to'g'risida»gi Qonuni, 5, 13, 15 va 33–35-moddalar. LexUZ: <https://lex.uz/docs/-5443899>.

14 O'RQ-692-son Qonun, 29-modda: kirishni rad etish va vizani bekor qilish asoslari hamda vakolatli organlarning sabablarni ma'lum qilish majburiyatidan ozod etilishi. LexUZ: <https://lex.uz/docs/-5443899>.

15 O'RQ-692-son Qonun, 29¹-modda (2024-yil 15-noyabrda O'RQ-998-son Qonun bilan kiritilgan): nomaqbul deb topilgan chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar ro'yxati, uning muddati va huquqiy oqibatlari. LexUZ: <https://lex.uz/docs/-5443899>.

16 O'RQ-692-son Qonun, 35-modda: chet el fuqarosi yoki fuqaroligi bo'lmagan shaxsni O'zbekiston Respublikasidan chiqarib yuborish asoslari. LexUZ: <https://lex.uz/docs/-5443899>.

sanksiya bo‘lib ko‘rinsa-da, u yashash, oila, mehnat va mulkiy munosabatlarni bir vaqtda uzadi; shu sababli uning huquqiy og‘irligi jarima bilan tenglashtirilishi mumkin emas. Non-refoulement esa faqat qochqinlar huquqining elementi emas, Qiynoqlarga qarshi konvensiya doirasida mustaqil va mutlaq xalqaro majburiyatdir.

Oliy sud Plenumining 2019-yil 24-dekabrda 24-son qarori yozma rad javobini «qaror», huquqni amalga oshirishga to‘sqinlik qiluvchi yuridik ahamiyatli xatti-harakatni «harakat», organ zimmasidagi vazifani bajarmaslikni esa «harakatsizlik» deb belgilaydi. Rad etish hujjati arizaga ilova qilinmagani da‘voni qaytarishga asos bo‘lmaydi; sud uni ma‘muriy organdan talab qilishi mumkin. Eng muhimi, nizolashilayotgan qaror, harakat yoki harakatsizlikning qonuniyligini isbotlash yuki ma‘muriy organ yoxud mansabdor shaxs zimmasidadir.¹⁷ Demak, migratsiya organining «sabablarni oshkor qilishga majbur emasmiz» degan pozitsiyasi suddagi isbotlash majburiyatini yo‘q qilmaydi. Sud konfidentsial materialni tegishli protsessual rejimda tekshirishi, shaxsga esa hech bo‘lmaganda qarshi dalil keltirishga imkon beradigan mazmuniy asosni taqdim etishi kerak; aks holda sud nazorati ex parte tasdiqlash marosimiga aylanadi.

O‘RQ–1074-son Qonunning 3-moddasi ro‘yxatdan o‘tkazish erkin harakatlanish va yashash joyini tanlash huquqini ta‘minlashini, ruxsat beruvchi tusga ega emasligini hamda ro‘yxatning mavjud emasligi, umumiy qoida tariqasida, huquqlarni cheklash uchun asos bo‘lmasligini belgilaydi. Shu bilan birga, 20-modda mahalliy kengashlar belgilaydigan, bir shaxsga kamida 16 kvadrat metr (nogironligi bo‘lgan aravachadan foydalanuvchi shaxsga 23 kvadrat metr) uy-joy maydoni ijtimoiy normasini saqlaydi; 22-modda qonunda ko‘rsatilgan asoslar bo‘yicha rad etish va rad javobi ustidan sudga shikoyat qilishni nazarda tutadi.¹⁸ Ruxsat tusini inkor etish bilan faktik yashash manzilini uy-joy normasi asosida qayd etmaslik o‘rtasida intra-systemic tension mavjud. Davlat sanitariya va uy-joy standartini alohida nazorat qilishi mumkin, biroq shaxsning haqiqiy yashash joyini reyestrda ko‘rmaslik nazorat maqsadining o‘ziga ham zid keladi.

Mazkur Qonun bilan Ma‘muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksning 223-moddasi ro‘yxatdan o‘tmasdan yashash uchun uch bazaviy hisoblash miqdori, takroran sodir etilganda besh miqdor; ro‘yxatsiz yashashga yo‘l qo‘ygan shaxs uchun besh, takroran esa o‘n miqdor jarima belgilaydigan tahrirda bayon etilgan. 225-modda chet el fuqarosi va fuqaroligi bo‘lmagan shaxsning bo‘lish qoidalarini buzishiga oid

17 O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2019-yil 24-dekabrda 24-son «Ma‘muriy organlar va ular mansabdor shaxslarining qarorlari, harakatlari (harakatsizligi) ustidan shikoyat qilish to‘g‘risidagi ishlarni ko‘rib chiqish bo‘yicha sud amaliyoti haqida»gi qarori, 3, 8, 10 va 12-bandlar. LexUZ: <https://lex.uz/docs/-4711311>.

18 O‘RQ–1074-son Qonun, 3, 20 va 22-moddalar: ro‘yxatning ruxsat beruvchi tusga ega emasligi, uy-joy maydoni ijtimoiy normasi, rad etish asoslari va sudga shikoyat. LexUZ: <https://lex.uz/docs/-7623461>.

sanksiyalarni saqlaydi.¹⁹ Nulla poena sine culpa prinsipi nuqtayi nazaridan sud yoki organ ijarachi va mulkdorning har biriga alohida aybni, xabardorlikni va real imkoniyatni aniqlashi shart. Aks holda bitta faktik holat uchun «avtomatik ikki tomonlama javobgarlik» yuzaga keladi. Birinchi marta sodir etilgan, zarar keltirmagan, tezda bartaraf etilishi mumkin formal buzilish uchun tuzatish muddati o'rniga darhol jarima qo'llash ham proporsionallik testiga muhtoj.

2024-yil 17-oktabrdagi PF-162-son Farmon Migratsiya agentligini Vazirlar Mahkamasi huzuridagi tashqi mehnat migratsiyasi bo'yicha davlat siyosatini amalga oshiruvchi, fuqarolarni xorijga tashkillashtirilgan yuborish va himoya qilishga mas'ul institut sifatida mustahkamladi.²⁰ 2026-yil 19-yanvardagi PQ-14-son qaror esa IIV huzuridagi Migratsiya va personallashtirish departamentini, «Yagona raqamli migratsiya» platformasini, axborot xavfsizligi choralari va migratsiya bo'linmalarining yangi vakolatlarini rivojlantirishni belgiladi.²¹ Funktsional ajratish prinsipial jihatdan to'g'ri: Agentlik — tashqi mehnat migratsiyasi va fuqarolarni qo'llab-quvvatlash; IIV — identifikatsiya, kirish, bo'lish, ro'yxat va huquqni muhofaza qilish. Muammo bu chegaraning ayrim ruxsat tartiblarida aniq normativ matritsaga aylantirilmaganidadir.

2026-yil 16-avgust holatiga ko'ra O'RQ-701-son Qonun ilovasining 118-pozitsiyasi O'zbekistonda mehnat faoliyati huquqini beruvchi tasdiqnoma bo'yicha vakolatli organ sifatida Kambag'allikni qisqartirish va bandlik vazirligini ko'rsatadi; Vazirlar Mahkamasining 86-son qaroridagi elektron tartib ham shu tizimga tayangan.²² PQ-14 yo'l xaritasi esa IIV departamentiga ayni tasdiqnomani Bandlik vazirligi bilan bir vaqtda rasmiylashtirish vakolatini berish uchun qonun loyihasi va tartib o'zgartirishlarini 2026-yil may oyida ishlab chiqishni topshirgan.²³ Topshiriqning o'zi amaldagi vakolatni o'zgartirmaydi. Shuning uchun loyihalashtirilgan parallel vakolatni kuchga kirgan norma sifatida qo'llash ultra vires

19 O'RQ-1074-son Qonun bilan Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning 223 va 225-moddalariga kiritilgan tahrirlar. LexUZ: <https://lex.uz/docs/-7623461>.

20 O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 17-oktabrdagi PF-162-son «Migratsiya jarayonlarini boshqarish tizimini isloh qilish bo'yicha birinchi navbatdagi chora-tadbirlar to'g'risida»gi Farmoni. LexUZ: <https://lex.uz/docs/-7170458>.

21 O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 19-yanvardagi PQ-14-son «Ichki ishlar organlarining migratsiya va personallashtirish sohasidagi faoliyatini raqamlashtirish orqali sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarori. LexUZ: <https://lex.uz/uz/docs/-8003859>.

22 O'zbekiston Respublikasining 2021-yil 14-iyuldagi O'RQ-701-son «Litsenziyalash, ruxsat berish va xabardor qilish tartib-taomillari to'g'risida»gi Qonuni, 1-ilova, 118-pozitsiya: <https://lex.uz/docs/-5511879>; Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 22-fevraldagi 86-son qarori (21.07.2026 tahriri): <https://lex.uz/docs/-5871129?ONDATE=21.07.2026>.

23 PQ-14-son qaror, 2-ilova «Yo'l xaritasi», 2-3-pozitsiyalar: IIV departamentiga tasdiqnoma rasmiylashtirish vakolatini Bandlik vazirligi bilan bir vaqtda berish uchun qonun va hukumat hujjati loyihalarini 2026-yil mayida ishlab chiqish topshirig'i. LexUZ: <https://lex.uz/uz/docs/-8003859>.

bo‘ladi; agar loyiha qabul qilinsa ham, «bir ariza — bir yetakchi organ — bir qaror» modeli va idoralararo back-office tekshiruv qonunda aniq ko‘rsatilishi shart.

Raqamlashtirish inson omilini va korrupsiya riskini kamaytirishi mumkin. Masalan, 2025-yildagi 417-son qaror viza muddatini uzaytirish bo‘yicha YIDXP va «E-viza» orqali elektron murojaatni joriy etgan, ayni paytda an‘anaviy murojaat kanalini saqlagan.²⁴ Biroq «Yagona raqamli migratsiya» platformasida biometrik, safar, yashash, mehnat va ehtimol huquqbuzarlik ma‘lumotlarining birlashishi yangi konstitutsiyaviy risk yaratadi. O‘RQ–547-son Qonun ma‘lumotlar qonuniyligi, aniqligi, maxfiyligi va subyektning axborot olish huquqlarini belgilaydi, ammo 2026-yildagi tahrirda tezkor-qidiruv, razvedka, kontrrazvedka, jinoyatchilikka qarshi kurashish va huquq-tartibotni saqlash jarayonidagi ishlovga nisbatan Qonun tatbiq etilmasligi ko‘rsatilgan.²⁵ Demak, migratsiya platformasining huquqni muhofaza qilish segmenti uchun maqsadni cheklash, saqlash muddati, inson tomonidan qayta ko‘rib chiqish va audit kafolatlarini aynan maxsus migratsiya qonunida mustahkamlash zarur.

Sud xatosi faqat noto‘g‘ri modda raqamini tanlashdan iborat emas. Migratsiya ishlarida xato ko‘pincha protsessual majburiyatni moddiy-huquqiy diskretsia bilan almashtirish, formal buzilishni individual oqibatlardan uzib qo‘yish yoki jinoyat tarkibining maqsad elementini e‘tiborsiz qoldirish shaklida namoyon bo‘ladi. Ochiq sud hujjatlari korpusi cheklanganligi sababli quyidagi holatlar statistik tez-tezlik haqidagi da‘vo emas, balki Oliy sud Plenumi bartaraf etishni talab qilgan aniq noqonuniy kvalifikatsiya modellaridir.

1. Motivatsiyasiz rad javobini «mutlaq diskretsia» deb qabul qilish. Kirish, viza, ro‘yxat yoki ruxsatnomani rad etgan organ sababni to‘liq yoki qisman yashirganida ayrim sud yondashuvi faqat organning formal vakolatini tekshirish bilan cheklanib qolishi mumkin. Bu xato, chunki Plenumning 24-son qaroriga ko‘ra rad javobi ma‘muriy qaror, uning qonuniyligini isbotlash yuki esa organ zimmasida. To‘g‘ri kvalifikatsiya qarorning maqsadi, faktik asosi, protsedurasi va proporsionalligini tekshirishni talab etadi. Maxfiylik sud nazoratini bekor qilmaydi.

2. Chiqarib yuborishni formal buzilishning avtomatik oqibati deb hisoblash. Ro‘yxat muddati, viza yoki harakatlanish qoidasi buzilgani aniqlanishi sanksiya qo‘llash uchun zarur bo‘lishi mumkin, biroq eng og‘ir ta’sir chorasi uchun yetarli emas. Sud oilaviy aloqalar, yashash davomiyligi, bola manfaatlari, ayb va xavfni tekshirmasa, Plenumning 16-son qaroridagi proporsionallik talabini buzadi. Qiynoq xavfi bo‘lgan

²⁴ O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2025-yil 7-iyuldagi 417-son viza muddatini uzaytirish bo‘yicha davlat xizmati ma‘muriy reglamentini tasdiqlash haqidagi qarori. LexUZ: <https://lex.uz/docs/-7617018>.

²⁵ O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 2-iyuldagi O‘RQ–547-son «Shaxsga doir ma‘lumotlar to‘g‘risida»gi Qonuni, 3, 5, 18, 22–23-moddalar (16.08.2026 holatiga). LexUZ: <https://lex.uz/docs/-4396419>.

davlatga chiqarish esa manfaatlarni oddiy muvozanatlash predmetiga ham kirmaydi: non-refoulement mutlaq to'siqdir.²⁶

3. Ro'yxatning yo'qligini huquq layoqati yoki boshqa xizmatga kirishning umumiy rad asosi sifatida ishlatish. O'RQ–1074-son Qonunning 3-moddasi bunday ekstrapolyatsiyani taqiqlaydi. Shaxsni tibbiy, ta'lim, bank, notarial yoki ma'muriy xizmatdan faqat ro'yxat yo'qligi sabab mahrum qilish uchun maxsus qonuniy asos va proporsionallik bo'lishi shart. Uy-joy maydoni normasiga mos kelmaslikni faktik manzilni qayd etmaslikka aylantirish esa deklarativ institutni yashirin ruxsat rejimiga qaytaradi.

4. Aybni individual aniqlamasdan ijarachi va uy-joy egasiga parallel jarima qo'llash. Mulkdor shaxsning yashayotganini bilmagan, ro'yxatdan o'tkazish uchun zarur hujjatlarni taqdim etgan yoki organ axborot tizimidagi nosozlik sabab muddat o'tgan bo'lishi mumkin. Har bir subyektning aybi va majburiyatni bajarish real imkoniyati tekshirilmasa, obyektiv ayblash vujudga keladi. Ma'muriy ishda ham nulla poena sine culpa prinsipi amal qiladi.

5. Xorijga ishga yuborishdagi firibgarlikni ekspluatatsiya maqsadini isbotlamasdan Jinoyat kodeksining 135-moddasi bo'yicha odam savdosi deb kvalifikatsiya qilish yoki, aksincha, majburiy mehnat alomatlarini oddiy shartnoma nizosi sifatida baholash. Oliy sud Plenumining 2009-yil 24-noyabrdagi 12-son qaroriga ko'ra oldi-sotdidan tashqari yollash, tashish, topshirish, yashirish yoki qabul qilish harakatlari uchun ekspluatatsiya maqsadi zarur; oddiy mehnat yoki fuqarolik shartnomasini bajarmaslikning o'zi ekspluatatsiya emas.²⁷ Biroq hujjatni olib qo'yish, qarzga bog'lash, erkin chiqishni cheklash, zo'rlik yoki zaif vaziyatdan foydalanish mavjud bo'lsa, nizoni faqat fuqarolik-huquqiy deb ko'rish ham xato. 2020-yildagi O'RQ–633-son Qonun jabrlanuvchini aniqlash va himoya qilishning maxsus tizimini nazarda tutadi.²⁸

6. Axborot tizimidagi «mos kelmaslik» yoki algoritmik xavf belgisini mustaqil dalil sifatida mutlaqlashtirish. Ma'lumotning manbai, yangilangan sanasi, xato tuzatish tarixi va qarorga real ta'siri tekshirilmasdan avtomatik natijaga tayanish dalilning maqbulligi hamda ishonchliligi talablarini buzadi. Sud inson tomonidan mazmunan qayta ko'rib chiqilgan qarorni, audit jurnalini va tushuntiriladigan sabablar zanjirini talab qilishi lozim. Algoritm vakolatli organing yuridik mas'uliyatini o'ziga olmaydi.

²⁶ ICCPR, art. 13; CAT, art. 3. Rasmiy matnlar: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>; <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-against-torture-and-other-cruel-inhuman-or-degrading>.

²⁷ O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2009-yil 24-noyabrdagi 12-son «Odam savdosiga oid ishlar bo'yicha sud amaliyoti to'g'risida»gi qarori, yollash, tashish, topshirish, yashirish, qabul qilish, ekspluatatsiya maqsadi va oddiy shartnoma buzilishini farqlash haqidagi tushuntirishlar. LexUZ: <https://lex.uz/docs/-1616053>.

²⁸ O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 17-avgustdagi O'RQ–633-son «Odam savdosiga qarshi kurashish to'g'risida»gi Qonuni (yangi tahrir). LexUZ: <https://lex.uz/docs/-4953314>.

Ko'rsatilgan xatolarni birlashtiruvchi omil — status va sanksiyaning protseduradan ajratilishidir. Ma'muriy organ «natija to'g'ri» degan taxmin bilan protsessual kafolatni ikkilamchi deb biladi, sud esa natijaning ehtimoliy to'g'riligini protsedura buzilishini davolovchi omilga aylantiradi. Bunday yondashuv qabul qilinishi mumkin emas: due process mustaqil konstitutsiyaviy qadriyat bo'lib, to'g'ri qarorni tasodifiy emas, takrorlanuvchi va tekshiriladigan usulda ishlab chiqaradi.

Mustaqillik yillarida O'zbekiston migratsiya qonunchiligi nazoratga asoslangan modeldan inson huquqlari, konstitutsiyaviy kafolatlar va raqamli boshqaruvga tayanuvchi tizimga o'tdi. Endilikdagi asosiy vazifa normalarni ko'paytirish emas, balki migratsiyaga oid qararlarda proporsionallik, asoslantirish, shaxsni tinglash, sudga shikoyat qilish, vaqtinchalik himoya, oila va bola manfaatlari, *non-refoulement* hamda algoritmik shaffoflik kafolatlarini mustahkamlashdir. Shu maqsadda ramkaviy migratsiya qonuni va boshpana to'g'risidagi qonunni qabul qilish, O'RQ–692 hamda O'RQ–1074-son qonunlarni takomillashtirish, Oliy sud Plenumining maxsus tushuntirishlarini ishlab chiqish zarur. To'liq kodifikatsiya esa amaldagi normalar inventarizatsiyasi va uyg'unlashtirilishidan keyin amalga oshirilishi lozim. Natijada migratsiya huquqi nazorat vositasidan konstitutsiyaviy **lozim darajadagi boshqaruv huquqiga** aylanishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent, 2023.
2. Ravenstein E. G. The Laws of Migration // Journal of the Statistical Society of London. – 1885. – Vol. 48, No. 2. – P. 167–235.
3. Lee E. S. A Theory of Migration // Demography. – 1966. – Vol. 3, No. 1. – P. 47–57.
4. de Haas H., Castles S., Miller M. J. The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World. – 6th ed. – London: Red Globe Press, 2020.
5. Rasulov J. Xalqaro migratsiya. – Toshkent: Toshkent davlat yuridik universiteti, 2025. – 132 b.
6. International Covenant on Civil and Political Rights. – United Nations, 1966.
7. Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment. – United Nations, 1984.
8. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2023-yil 23-iyundagi 16-son "Odil sudlovni amalga oshirishda O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi normalarini to'g'ridan to'g'ri qo'llashning ayrim masalalari to'g'risida"gi qarori.
9. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 13-martdagi O'RQ–610-son "O'zbekiston Respublikasining fuqaroligi to'g'risida"gi Qonuni.

10. O‘zbekiston Respublikasining 2021-yil 4-iyundagi O‘RQ–692-son “O‘zbekiston Respublikasida chet el fuqarolarining va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslarning huquqiy holati to‘g‘risida”gi Qonuni.
11. O‘zbekiston Respublikasining O‘RQ–1074-son “Yashash va turgan joy bo‘yicha ro‘yxatdan o‘tkazish to‘g‘risida”gi Qonuni.
12. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 17-oktabrdagi PF–162-son “Migratsiya jarayonlarini boshqarish tizimini isloh qilish bo‘yicha birinchi navbatdagi chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Farmoni.
13. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 19-yanvardagi PQ–14-son “Ichki ishlar organlarining migratsiya va personallashtirish sohasidagi faoliyatini raqamlashtirish orqali sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori.
14. O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 2-iyuldagi O‘RQ–547-son “Shaxsga doir ma’lumotlar to‘g‘risida”gi Qonuni.
15. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 17-avgustdagi O‘RQ–633-son “Odam savdosiga qarshi kurashish to‘g‘risida”gi Qonuni (yangi tahrir).